

ÖĞUZLARIN İDARİ YAPI VE BOY TEŞKİLATLARINDA DİKOTOMİK ÖZELLİK

Fikret TÜRKMEN*

ÖZET

“Çu kozmolojisi” ya da “dikotomi” olarak bilinen “iki prensipli sistem”, İranlıların düalist görüşünden tamamen farklıdır. Düalizmde iki ilke birbirine zıt iken dikotomide birbirini tamamlar niteliktedir. Türklerde en eski dönemlerden beri görülmekte olan dikotomik anlayış, Oğuzların idari yapısında ve boy teşkilatlanmalarında da dikkati çekmektedir.

Anahtar kelimeler: dikotomi, düalizm, Oğuzlar

ABSTRACT

The ‘two principle system’, known also as the ‘Chu cosmology’ or ‘dichotomy’, is totally different from the dualist perception of the ancient Iranians. In dualism the two elements are reverse of each other at all, while in dichotomy they complete each other. The dichotomy understanding, witnessed among the Turks from very ancient times on, is striking in the administrative system and tribal organization of the Oğuz, too.

Keywords: Dichotomy, dualism, Oğuz.

İki ana prensip olarak düşünülen evren düzeni anlayışı, M.Ö. 1059-249 yılları arasında yaşayan ve W. Eberhard’ın proto-Türk saydığı¹ Çulardan önceye dayanmaktadır. Bu sisteme göre kâinatın bütün görüntüleri gök ve yer şeklinde temsil edilmekte, birbirlerine zıt, fakat birbirlerine muhtaç; birbirlerini tamamlayan iki evrensel nefes, ikili evrensel yapıdan ibarettir. Çular, bu kozmik düşüncüyü anavatanları olan İç Asya’ya getirmişlerdi. Buna “*evrenselcilik*” veya “*evrencilik*” denmektedir.² Bu dikotomi, gök ve yerin temsil ettiği ikili prensibe dayandığı için hem Çu kozmolojisi hem de dikotomi (iki prensipli sistem) adıyla anılır.

* Prof. Dr., Ege Ün. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Müdürü, fikret.turkmen@ege.edu.tr.

¹ Wolfram Eberhard, **Çin Tarihi**, TTK Yay., Ankara 2007, s. 17, 33.

² Emel Esin, **Türk Kozmolojisine Giriş**, İstanbul, 2001, s. 19

Evrenselcilik, merkezîyetçi devlet dini tarzındadır. Gök Tanrı'nın hükümdarın atası sayılmasıyla, merkezîyetçi devlet dini kozmolojik bir açıklama imkânına kavuşmaktadır. Çulardan sonra bu düşünce Hunlarda da devam etmiştir. Ancak bu devam iki yönde olmuştur. Merkezîyetçi devlet dinini uygulamaya koyan Konfüçyüs felsefesi, evrenselci düşünceleri devlet idaresine yaymayan bireyci bir görüşteki Taoizm. Her iki eğilim de Çinlilerin Hiung-Nu dedikleri Doğu Hunlularının siyasî ve kültürel geleneğini devam ettiren Köktürk Kağanlığında da merkezîyetçi devlet felsefesini kendilerine göre yorumlamışlardır. Mesela, Taoizmde dünyanın merkezi Çin'de iken Köktürkler, merkezin kendi hükümdarlarının oturduğu ordu (çadır)da olduğuna inanıyorlardı. Orhun Kitabelerinde Köktürklerin kendi hükümdarları için "*Tengri tek, tengride kut bolmuş*" ifadelerini kullandıklarını görüyoruz. Yani hükümdarlar "*gökle ilgili*" kabul ediliyorlardı. Zaten Köktürk metinlerinde de tengri=gök, iduk (kutsal) ile "yağız yir" (yer) evrensel iki zıt ve tamamlayıcı ilke olarak, yani dikotomik olarak belirtiliyordu. Bu yüzden de kağanlarını ordu, orgin'i, Ötüken-yış ve dört yönün kavşağı yani evrenin merkezi sayılıyordu.

Türklerdeki bu dikotomik kozmoloji İran dinlerindeki iki ilke üzerine kurulu, ikici (düalist) görüşten tamamen farklıdır. İranlılar iki ilkeyi birbirine zıt, hatta birbirlerine düşman, birisi iyilik diğeri kötülük sembolü sayıyorlardı. Zerdüş ve Mani dinlerinde ışık iyiliğin, karanlık kötülüğün sembolüdür.

Türkler ise dikotomik evrensel iki ilke düşüncesinde tabiatın ve varlıkların her yönünü kutsal kabul ediyor ve tabiat güçleriyle uyum içinde yaşamak ve bu güçlerin "kut"unu kazanarak iyilik hâline ulaşılacağına inanıyorlardı. Hatta tabiattaki çeşitli oluşumların bu şekilde meydana geldiğini zannediyorlardı. W. Bang'ın "Turkische Turfan Texte"de verdiği bu metin bu inancın Uygur döneminde de devam ettiğini göstermektedir. Bu metinde "*Bu kâinata, üstte gök parlaktır, altta yağız yer karanlıktır. Ateş parlaktır, su karanlıktır. Er parlaktır, dişi karanlıktır. Bu yerli göklü, dişili erkekli (ilkeler) kavuşursa, bütün canlı ve cansız iki türlü varlık doğar, belirir. Güneş tanrısı parlaktır, ay tanrısı karanlıktır. Güneş ve ay karışıp kavuşarak yol almaktadır. Bundan dolayı, yazlı-kışlı dört mevsim olur...*"³

Bazı sosyologlar, sosyal yapı analizlerinde bu dikotomik (ikili yapı) yapıyı açıklamak istemişlerdir. Mesela Gordon Marshall, dikotomi kavramını, "*yalnızca iki kategorisi olan değişkenler*" olarak tarif etmiştir. Herhangi bir sosyolojik problem ele alınırken konuya nereden başlanacağını, kendi bakış açılarına göre ele aldıkları problemi ortaya koyup karşılaştırma yapabilecekleri sabit bir noktaya ihtiyaç duymuşlardır. Bu başlangıç noktasını belirlemede yer alan dikotomik düşünce, bizim de sosyal dünyaya bakışımızı, kendi duruş noktamızı karşılaştırmamıza yarayan zihinsel tasarımlar olarak karşımıza çıkar.

Chris Jenks'in editörlüğünü yaptığı, "Temel Sosyolojik Dikotomiler"⁴ adlı eserinde yer alan bazı dikotomiler, Oğuzların idari yapısını ve boy teşkilatlarını da bu görüşle incelememiz için bize ipuçları vermektedir. Bu dikotomiler; yapı-fail, süreklilik-değişme, kamusal-özel, lokal-küresel, ırk-etnisite, aktif-pasif gibi ikili düşünce sistemidir.

³ W. Bang,- A.Von Gabain, **Turkische Turfan Texte**, VI. Satır 318, SBAW 1934.

⁴ Chris Jenks, Temel Sosyolojik Dikotomiler, 1998 (Erdal Aksoy, "*Oğuz Türklerinin İdari Yapı ve Boy Teşkilatına Bir Bakış*", **Türkler**, C. 20, Ankara 2002, s. 316-320'den alıntıdır.)

Oğuzların idarî ve sosyal teşkilatlanmalarında yukarıda çok kısa olarak özetlediğim dikotomik yapılanma dikkati çekmektedir. Bu ikili yapının Çu-Hun-Köktürk-Oğuz zincir halkalarında devam ettirildiği görülür. Bu ikili yapıda Oğuzların, sağ-sol, iç-dış, ak-kara gibi kavramların kullanıldığı ve teşkilat şemasının Bozok, Üçok şeklinde iki kol şeklinde olduğu görülmektedir. Her kolda on ikişer boy yer almaktadır. Bu boyların idari ve sosyal mevkilerini yansıtan orun/yerlerini belirleyen töreler oluşmuştur. Oğuz töresine göre Bozoklar hâkim unsur, Üç Oklar ise tabi unsurdur.

Bütün Oğuz, hatta Türk devletlerinde, daha küçük birimlerde bile kendilerine has bir teşkilatlanma vardır. Selçuklu öncesinde Oğuz boylarının teşkilatlanmasında ikili bir düzen (dikotomik) dikkati çekmektedir. Mesela, Asya Hunlarında ve Köktürk Kağanlığında bu ikili sistem doğu-batı şeklinde iken, Akhunlar'da sağ-sol veya kuzey-güney şeklindedir. Oğuz, Bulgar ve Karluklarda da iç ve dış şeklinde bir sınıflandırma mevcuttur.

Bu dikotomik yapılanmada bir tarafın üstünlüğü daima tanınmaktadır. Oğuzlarda Üçoklar da Bozoklara tabi idiler. Buna rağmen, onların ikisi de merkeze bağlı bir kağanın (Hakan veya Tanhu da denilmekteydi) emrine girerlerdi. Savaş sıralarında bile ordular birleşince herkes mensup olduğu yöne göre sağ ve sol kanatta yerini alıyordu.

Oğuz Kağan destanındaki bir ifade bize bu dikotomik yapıyı anlatacak niteliktedir.

“... Sonra Oğuz Kağan büyük bir kurultay topladı... oğuz Kağan ordugâhın sağ yanına kırk kulaç direk diktirdi. Üstüne bir altın tavuk koydu. Altına bir ak koyun bağladı. Sol yanına kırk kulaç direk diktirdi; üstüne bir gümüş tavuk koydu; dibine bir kara koyun bağladı. Sağ yanına Bozoklar oturdu. Sol yanına Üçoklar oturdu”⁵.

Oğuz Kağan Destanında bunların dışında dikkati çeken başka dikotomiler de vardır. Bozok, ağabeyle ve “yay”la temsil ediliyor, Üç ok ise “ini” ve okla sembolleştiriliyordu. Buradaki ağabeylik ve yay; eski oluşu, yaşlılığı; diğer taraftan ok da “ini” küçüklüğü, gençliği ve yeni oluşu sembolize etmektedir. Ok yayın gösterdiği yere gider. Daha sonra bütün Oğuz devletlerinde ok ve yay başkanlık sembolü olarak kullanılmıştır.

Selçuklu devletinin kuruluşu sırasında Arslan İ. Yabgu, Tuğrul Bey, İbrahim Yınal ok ve yay sembollerini hep başkanlık işareti ve tuğra olarak (mühür) kullanmışlardır.

Sağ-sol dikotomik yapısı ise Türklerin Gök Dini ile ilgilidir. Türklerde mekân gök ve dört cihet (yön)den ibarettir. Devlet yeryüzünde olmakla beraber, Gök Tanrı hâkimiyetin sahibi ve kaynağıdır. Türklerin zihinlerinde iktidar gökten aşağı doğru inmektedir, devlet içindeki mevkiler de yukarıdan aşağı doğru yayılmaktadır. Daha sonra sağa ve sola yayılır. Güneş ve ay inancı da son derece önemlidir, güneş sağ ve doğuyu, ay solu ve batıyı göstermektedir.

Hükümdar ocağını doğuya doğru açar, otağını doğuya doğru çevirir, öteki yönler güneşin gökyüzündeki seyrine göre sıralanırdı. Orhun Kitabelerinde yönler şöyle sıralanıyordu: 1. İleri (gün doğusu) 2. Beri, gün ortası (güney, sağ taraf) 3. Geri (gün batısı) 4. Yukarı, gece ortası (kuzey, sol taraf). Ayrıca, güney sıcak, yaz ve bolluk, yani “ır”, kuzey soğuk, kış ve yoksulluk (kuz) idi. Bu yüzden güney kuzeye, sağ taraf da sol tarafa tercih edilir.

⁵ W Bang-R.R. Arat, **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul 1970, s. 14

Eski Türk illerinde ikili düzen (dikotomik) sabit bir kaidedir. Osmanlı Devletindeki idarî düzende de sağ kol, sol kol anlayışı devam etmiştir

Dikotomik sistemin bir başka ikizi de ak-kara'dır. Türk halkları arasında Ak Hun – Kara Hun, Ak Oğuz – Kara Bulgar, Ak Kuman – Kara Kuman, Ak Kıpçak – Kara Kıpçak, Ak Koyunlu – Kara Koyunlu, Kızıl Keçili – Kara Keçili gibi bir ayırımın yapılmış olması tesadüfi değil, bu dikotomik inancın asırlar boyunca devam ettirilmesiyle ilgilidir.⁶

Bu ikili yapıdan her bir kol kendi özelliklerini hayatlarının her safhasında kullanmakta idiler. Anadolu'da hâlen canlı olarak yaşayan Karakeçili Yörükleri çadırlarını kara renkli yaparlar ve kara çadır olarak isimlendirirler. İp bükme için "iğ" kullanırlar. Kızıl Keçililer ise çadırlarına "alaçık" derler, ip bükme için iğ yerine kirman kullanırlar.

Türk (Oğuz) sosyal yapısında da bu yapı korunmuştur. Boy teşkilatında da Oğuz Han'ın oğulları Gök ve Yerle ilgili iki grup halinde isimlendirilmiştir. Gün, Ay ve Yıl hanlar Gök grubu yani Bozoklar; Gök, Dağ ve Deniz ise Üçoklar grubunu meydana getirmekte. Bunların her birinde dört oğul doğmuş ve bunlar da 24 Oğuz boyunu ortaya çıkarmıştır. Bu sistem Osmanlılarda Rumeli ve Anadolu Beylerbeylikleri 24 sancaktan oluşuyordu. Evliya Çelebi, bu sistemin adliye de bulunduğunu, Kütahya Sancağı'nın 24 kadılıktan oluştuğunu yazar.⁷

Sonuç olarak Oğuz Türklerinin boy teşkilatları hakkında farklı görüşler olmasına rağmen, eski Türk toplumsal sosyal yapısının mahiyeti hakkında birbirini tutmayan görüşlere rağmen boy teşkilatlanması ve devlet yapılanmasında dikotomik sistemden hiçbir zaman vazgeçilmemiştir. İç Oğuz-Dış Oğuz, Boz Ok-Üç Ok, Ak-Kara, Dağ-Göl dikotomileri çevresinde oluşan bu sistem Oğuzların sınıflandırılmasında da dikkate alınmıştır. Bu sınıflandırma sistemi Osmanlılarda da devam etmiştir. Osmanlı Beyliği zamanında idare eden sınıfın adı "ak kemik", kırsal kesimde yaşayan ve idare eden kesime de "kara kemik" adı verilmiştir.

Oğuzların yerleşmeleri, hatta oturma düzenleri bile dikotomik sistemdeki sembollere göredir diyebiliriz. Toplumdaki mevkiler, orun-statü-ülüş sistemine göre doğu iyiyi, batı kötüyü, güney iyiyi, kuzey kötüyü, sağ iyiyi, sol kötüyü sembolize etmiş ve törenlerde beyler, ulular bu sisteme göre yerleşmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Erdal, "Oğuz Türklerinin İdari Yapı ve Boy Teşkilatına Bir Bakış", **Türkler Ansiklopedisi**, C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 316-320.
- Bang, W.-A. Von Gabain, **Türkische Turfan Texte**, VI, SBAW 1934.
- Eberhard, Wolfram, **Çin Tarihi**, TTK Yay., Ankara 2007, s. 17, 33
- Esin, Emel, **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabcacı Yay., İstanbul 2001, s. 19
- Sümer, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları**, İstanbul 1999.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1994.

⁶ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul 1994, s. 259-269

⁷ Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları, İstanbul 1999.